

«Ҳачрӣ» таҳаллуси Бобур не?

Дар бисёр кишварҳо, дар давраҳои гуногун, махсусан, дар замони мо, олимони советӣ барои равшан намудани фаъолияти сиёсӣ, мероси адабию илмии Заҳриддин Муҳаммад Бобур Мирзо (1483–1530) тадқиқоти зиёде анҷом додаанд.

Вале ҳеҷ касе аз муҳаққиқони осори Бобур доир ба таҳаллуси «Ҳачрӣ» доштани ӯ ишорае накарда, балки шахсони ҷудогона будани онҳоро таъкид намудаанд. Чунончи, Саидбек Ҳасан дар муқаддимаи «Рисолаи арӯз»-и Бобур Мирзо оид ба аҳамияти он дар таърихи адабиёти халқҳои шарқ суҳан ронда, дар қатори Рӯдакӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Навоӣ ва дигарон Ҳачриро низ номбар кардааст. Илова бар ин ӯ дар тавзеҳоти китоб ин тавр навиштааст: «Ин ғазал мансуб аст ба Бобур, аммо дар дастхат саҳван ба Ҳачрӣ нисбат дода шудааст». Муҳаққиқи дигари рисолаи Бобур И.С. Стеблева дар сарсухани чопи Москва ин Ҳачриро бо Ҳачрии Балхӣ як доништааст.

Ба ин тариқ, ҳамаи муҳаққиқон чунин ақида доранд, ки Ҳачрӣ ва Бобур шахсони гуногун мебошанд. Аммо дар асоси баъзе далел ва мулоҳизаҳои, ки дар поён баён хоҳанд шуд, тахмин кардан мумкин аст, ки ин ду кас одамони ҷудогона набуда, балки «Ҳачрӣ» яке аз таҳаллусҳои Бобур Мирзо мебошад.

Дар «Рисолаи арӯз» (азбаски Бобур Мирзо рисолаи роҷеъ ба арӯз навиштаашро номи муайяне нагузоштааст, онро муҳаққиқон ва ноширон ба тарзҳои гуногун, чунончи «Мухтасар», «Муфассал», «Арӯз рисоласи», «Илм-ул-арӯз», «Мухтасар фи-л-арӯз», «Рисолаи арӯз» номидаанд), дар ду маврид (варақҳои 130а ва 135б-136а) чанд порча шеър мансуб ба номи Ҳачрӣ оварда шудаанд, ки дар асоси онҳо муҳокима ба миён хоҳад омад.

Бобур Мирзо дар рисолаи худ ҳангоми зикри далелҳои навъи аввали вазни мустаъмали матбуи баҳри рамал дар ростии номи Ҳаҷрӣ як байт оварда, баъди он се дафъа бо ишораи «Ва лаҳу» (яъне, «ҳам ӯрост») се байт зикр мекунад ва пас аз ишораи чоруми «Ва лаҳу» ғазале сабт менамояд:

*Не кӯрай тӯбини қадди хушхироминг борида,
Не қилай сунбулни ҳаттӣ мушкоромниг борида.
Ким Хизр сувини оғизлангай лабингнинг қошида,
Ким Масеҳ алфозидин дегай каломинг борида.
Биздан айру дойнм эл бирла ичарсен боданӣ.
Бизни ҳам гоҳе соғин шурби мудоминг борида,
Бобур, ул гул қӯйида булбул каби топтинг мақом,
Бир навое рост қил мундоқ мақоминг борида.*

Чи тавре ки мебинем дар байти таҳаллуси ғазали боло номи «Бобур» мазкур аст ва он бешубҳа, шеъри Бобур мебошад. Аммо чунин пиндоштан мумкин аст, ки шояд котиб сахван «Ва лаҳу» навишта шеъри Бобурро ба шеъри шоири дигар нисбат дода бошад.

Дар мавриди аввал порчаҳои мансуб ба «Ҳаҷрӣ» баъди шеърҳои Хусрав, Ҳасан, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Котибӣ, Салмон, Биноӣ Осафӣ, Ҳилолӣ, Шоҳ Лаълӣ, Шоҳ ибни Лаълӣ, Сайфии Ёдгорбек, Юсуфи Андичонӣ, Навоӣ, Лutfӣ, Султон Ҳусайн Мирзо, Султон Маҳмудхон, Султон Масъуд Мирзо, Бойсанғур Мирзо, Султоналӣ Мирзо, Мир Муғул ва дар дафъаи сонӣ (зимни баёни навъи шашуми баҳри рамал) пас аз Хусрав, Ҷомӣ, Салмон, Саъдӣ, Ҳасан, Камол, Имод, Котибӣ, Осафӣ, Навоӣ, Биноӣ, Солеҳ, Афлазӣ, Ҳилолӣ, Биҳиштии Ҳисорӣ, Анварӣ оварда шудаанд ва дар ҳар ду маврид ҳам баъд аз Ҳаҷрӣ бевосита чун дунбола шеърҳои Бобур сабт гардидаанд.

Дуруст аст, ки ин ҳолат, яъне, баъди Ҳачрӣ бидуни таъкиди махсус оварда шудани ашъори Бобурро як воқеаи тасодуфӣ доништан мумкин аст, аммо онро тамоман ба эътибор нагирифтани низ раво намебошад.

III. Мундариҷаи ғоявӣ, хислати қаҳрамони лирикӣ, ишқ будани мавзӯи марказӣ, нола аз ҳаҷру фироқи маҳбуба, оҳанги умумии шеърҳои мансуб ба Ҳачрӣ бо ашъори Бобур Мирзо мувофиқат мекунад. Чунончи:

*Қилма бедават мени ёлғуз кӯюб меҳнат била,
Ҳар қачон азм айлабон қилсанг сафар давлат била.*

«Бедават», «меҳнат», «сафар», ки дар таносуби каломи байти боло мафҳумҳои марказӣ ҳисоб меёбанд, аз атрибутҳои серистеъмоли осори манзуми Бобур мебошанд.

Байти зерини мансуб ба Ҳачрӣ:

*Ошнолиғ гар қилур бўлсанг, ҷудолик қилмағил,
Гар қилур бўлсан ҷудолиғ, ошнолиғ қилмағил.*

Аз нуқтаи назари мазмун, вазну қофия ва радиф бо байти зерин, ки поёнтар дар қатори шеърҳои Бобур Мирзо сабт гардидааст, ба куллӣ мувофиқат мекунад:

*Бизга чун меҳринг йӯқ элга меҳрубонлиғ қилмағил,
Яхшилиғ чун қилмадинг, боре ямонғил қилмағил.*

IV. Байти зайли мансуб ба Ҳачрӣ:

*Кӯзларимнинг нурию кӯнглум ҳузури ёрдур,
Ҳар кишининг ёри ҳозирдур, ҳузури бордур,*

низ дар масъалаҳои мавзӯӣ, мундариҷа, ғоя, вазну қофия ва ғайра ба байти зерини дар қатори шеърҳои Бобур овардашуда қаробат дорад:

*Ёрдин озор кўнглум иҷра беҳад бордур,
Эй хуш ул кўнгул, анча не ёру не озордур.*

Ин байт матлаи ғазали Бобур мебошад, ки аз панҷ байт иборат аст ва он дар «Асарҳои мунтахаб»-и Бобур дарҷ гардидааст. Аммо байти мансуб ба Ҳачрӣ, ки он низ мусарраъ (ҳар ду мисраъ ҳамқофия) аст, дар таркиби ин ғазал дида намешавад.

V. Ниҳоят, дар хусуси ду байти дигари мансуб ба Ҳачрӣ, ки онҳо дар дохили ғазалҳои «Асарҳои мунтахаб»-и Бобур Мирзо мавҷуд мебошанд, таваққуф хоҳем кард:

а) Байти:

*Ёр юзумни кўруб, дарду ғамим билса керак,
Юз кўруб, дарду ғамим чорасини қилса керак,*

матлаи ғазалеро ташкил медиҳад, ки он бо тахаллуси Бобур гуфта шудааст.

б) Байти:

*Яна бир кўз ғамидин хаста курармен ўзин,
Яна бир зулфқа вобаста кўрармен ўзин.*

матлаи ғазалест, ки он низ бо тахаллуси Бобур дар маҷмӯаи ӯ сабт ёфтааст.

Ба ҳамин тариқ, мисол ва мулоҳизаҳои боло чунин тахминеро тақозо мекунанд, ки Ҳачрӣ шоири дигар набуда, балки тахаллуси ҳуди Бобур Мирзо мебошад. Аммо дар «Асарҳои мунтахаб»-и Бобур,

ки он чо 114, ғазал мавҷуд мебошад, ягон ғазале бо таҳаллуси Ҳаҷрӣ ба назар нарасид ва шаш ғазал (саҳифаҳои 49, 64, 73, 74, 82, 90) бидуни таҳаллус мебошанд. Ҳақиқати ин ҳолатро дар сурати пурраю ҳаматарафа омӯхтани тамоми осори манзуми Бобур равшантар кардан мумкин аст. Агар ин кор ба амал ояд, яъне, мероси Бобур муваққитан санҷида шавад ва агар тахмини пешниҳодкардаи мо рост барояд, он аз ду ҳолат берун нахоҳад буд: ё худ Бобур Мирзо бо ин таҳаллус қисман эҷод кардааст, ё барои нигоҳ доштани одобу хоксорӣ ҳангоми таълифи «Рисолаи арӯз» таъкид кардани «азони Бобур»-ро раво надониста, балки таҳаллуси Ҳаҷриро авло донистааст.

Умуман, ёфт шудан ва нашр гардидани «Рисолаи арӯз» барои кушодани як қатор гиреҳ ва масъалаҳои ҳалталаб имконият фароҳам овардааст.

Р. МУСУЛМОНҚУЛОВ.
номзоди илмҳои филологӣ.